

УДК 124.5

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.39.5>

ВПЛИВ ОСОБИСТІСНИХ ЗРАЗКІВ НА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ТИХ, ХТО НАВЧАЄТЬСЯ

Віталія Готинян-Журавльова

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська 2, 65082, м. Одеса, Україна*

Будь-які зміни в політичній, економічній, духовній, культурній сферах впливають на формування або на зміну системи цінностей особистості. Старі ідеали часто замінюються на нові, встановлюються нові життєві принципи, виникають нові цінності, формуються нові ціннісні орієнтації. Під впливом реформ в економіці, медицині, освіті, періодичних змін вектору зовнішньої політики відбувається переосмислення низки важливих соціально-філософських проблем, зміна системи цінностей, яка викликана необхідністю пристосуватися до нових умов життя, знайти відповіді на нові виклики, які ставить перед людиною суспільство. Часто ми чуємо про необхідність слідувати певним еталонам поведінки в суспільстві або в професійній сфері діяльності. Найчастіше «новачок» вчиться у своїх більш досвідчених колег, навчається майстерності у своїй професії, спілкуючись із майстром, копіюючи ті особливості його поведінки, які свідчать про професіоналізм людини і не суперечать власній системі цінностей і переконань. У даному випадку в процесі формування професійних навичок, умінь, певної поведінки часто відбувається порівняння власних якостей молодого спеціаліста з якостями і поведінкою професіонала, якого він вибрав для себе «еталоном» або особистісним зразком.

Особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Особистісним зразком для індивіду або для групи буде образ людини, який повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості. У такому особистісному зразку повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку – цінності, які свідомо схвалені людиною, такі, що формують її особистість. Це значно спростить адаптацію індивіду до нових умов, нової соціальної групи або тих змін, які відбуваються в суспільстві. Старий девіз «Роби як я, копіюй мою поведінку, реакцію на ті чи інші події, мою систему цінностей і ціннісних орієнтацій» стає актуальним у сучасному швидкозмінному світі. У статті йдеться про спробу створити певний еталон поведінки для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить об'єктивні параметри, і за його допомогою виокремлюються реальні суб'єкти освіти.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, зміни поведінки, особистісний зразок, еталон поведінки.

Останніми роками сучасне українське суспільство перетерпіло цілу низку змін, зокрема змін політичних, соціальних, економічних, що, безумовно, призвело до зміни усталеної системи цінностей, притаманних нашому суспільству, і заміни деяких з них на нові, які відповідають сучасним потребам життя. Будь-які зміни в політичній, економічній, духовній, культурній сферах впливають на формування або на зміну системи цінностей особистості. Старі ідеали часто замінюються на нові, встановлюються нові життєві принципи, виникають нові цінності, формуються нові ціннісні орієнтації. Під впливом реформ в економіці, медицині, освіті, періодичних змін вектору зовнішньої політики відбувається переосмислення низки важливих соціально-філософських проблем, зміна системи

цінностей, яка викликана необхідністю пристосуватися до нових умов життя, знайти відповіді на нові виклики, які ставить перед людиною суспільство. Ми живемо в епоху розвинених технологій, де інформація розповсюджується за лічені хвилини. Важливу інформацію вкрай складно скрити від сторонніх очей, а мережа Інтернет дозволяє долучитися до безмежної кількості знань і знайти майже всю необхідну інформацію, не витрачаючи місяці на пошук і очікування відповідей. Все це відбивається на особистості, змушуючи нас швидко реагувати на суспільні зміни, швидко оцінювати ситуацію і приймати відповідні рішення. Такі навички формуються у студентів, зокрема під час опанування наук про суспільство, таких як філософія, соціологія, політологія.

Під час аналізу основних концепцій і уявлень щодо системи цінностей і ціннісних орієнтацій ми спиралися на роботи відомих сучасних закордонних і українських учених – К. Левіна, І. Кона, Б.Ф. Скіннера, О.Ф. Александрова, В.Г. Алексєєвої, В.С. Бліхара, В.В. Водзянської, А.І. Донцова, О.М. Єременка, Н.А. Журавльової, Е.В. Ільєнкова, В.В. Ільїна, О.О. Ручки, Ю. Шайгородського. Ідею особистісних зразків активно розробляли такі закордонні та вітчизняні філософи і педагоги, як М. Оссовська, В.С. Логінова, І.С. Красницька.

Мета статті – виявити необхідність та вплив особистісних зразків поведінки на формування ціннісних орієнтацій особистості.

Найчастіше цінність розуміють як поняття про значущість для людини того чи іншого явища або події. За допомогою цінностей і ціннісних орієнтацій людина виокремлює значуще, істотне, важливе для неї від незначущого, неістотного та неважливого. Цінність часто інтерпретують як «значення об'єкта для суб'єкта, а її оцінка стає емоційно-інтелектуальним виявленням цього значення суб'єктом» [1, с. 93]. Сучасний темп життя, швидкість розповсюдження інформації, переоцінка цінностей, яка викликана пандемією COVID-19, вимагає від людини перегляду її потреб, мотивів, цілей, які вона перед собою ставить, способів досягнення мети, вибору відповідної професії та отримання певних знань. Зміна звичного образу життя, вимушене дотримання карантину, острах за власне життя і життя найближчих родичів змусили багатьох переосмислити цінність життя, здоров'я, усвідомити необхідність родинної підтримки, навіть просто можливість дихати. Наслідки локдаунів вплинули на економіку багатьох країн. Деякі сфери бізнесу перешли від звичайного режиму роботи в онлайн, що потребує від роботодавців і працівників нових знань, нових умінь, нових навичок. Причому можливості й час задля того, щоб отримати нові знання і вміння були далеко не у всіх. Багато хто пристосовувався, змінював свій бізнес, змінював сферу своєї діяльності й одночасно вчився це робити, а дехто навіть змінив свою професію. Дотепер багато лікарень потребують лікарів, медичних сестер, санітарок, «швидкий допомозі» не вистачало парамедиків і водіїв. Професія лікаря набуває нового сенсу. Змінюється ставлення до професії медика: багато хто з молоді вважає їх героями, які рятують людські життя, і мріє стати лікарем. Під впливом таких потужних зовнішніх змін відбувається зміна самої особистості, яка може бути представлена як система цінностей, що стають головним орієнтиром у виборі мети і спонукають до дій та обрання відповідної професії.

Крім того, на думку Ю. Шайгородського, «кожне суспільство створює притаманні йому загальні та специфічні ціннісні системи, що виражають їх домінуючі інтереси та цілі. Окрема людина сприймає моральні цінності як критерії своєї поведінки. Тому в практичній площині проблема постає в пошуках найбільш ефективних механізмів перетворення цінностей суспільства, нації в ціннісні орієнтації особистості – носія культурного національного «коду»» [2, с. 7]. Кожна людина проходить певні етапи соціалізації з дитинства,

вбираючи в себе ту систему цінностей (істина, краса, мораль, щастя), яка притаманна даній культурі. Цінності утворюють особливий світ і особливий вид діяльності, який відображає деякий зріз духовного осягнення світу людиною. Соціалізація особистості фактично означає включення людини в суспільство, доведення до її свідомості міри дозволеного, засвоєння тієї межі, в яку має вкладатися її поведінка в суспільстві, й відношення до самого суспільства. Соціалізація навчає нас жити в суспільстві, засвоюючи норми поведінки, систему цінностей, притаманні саме цьому суспільству. Тому прийнято вважати, що усталена, стабілізована система цінностей – це «найважливіший фактор регулювання мотивації людини загалом та виховання особистості, зокрема, враховуючи й те, що змістом ієрархії цінностей є насамперед моральні, релігійні та світоглядні переконання, моральні норми поведінки тощо» [3, с. 409].

Як приклад можна навести сучасну науку. Певні зміни, які відбулися в науці, зокрема зміни, пов'язані з тим, що на перший план виходять приклади дослідження, випереджаючи фундаментальну науку, призвели до змін у системі цінностей учених. Те, що вважалося неприпустимим для вченого XIX – XX століть, розглядається майже як норма для сучасного вченого.

Звернімося до цікавої і актуальної роботи відомого філософа і методолога науки Б.І. Пружиніна [4], в якій він посилається на статтю про дослідження в галузі ракових пухлин на молекулярному рівні, яка була опублікована в науковому журналі «Nature». Б.І. Пружинін звертає нашу увагу на той факт, що автори статті констатують, що із 53-х перевірених у лабораторії результатів публікацій, які містили результати дослідження за тією тематикою, 47 наводили результати, які не вдалося отримати в інших лабораторіях, і лише результати 6-ти досліджень більш-менш вдалося відтворити. Підкреслюємо, що результати 47-ми досліджень, які були проведені вченими і результати яких опубліковані у відомих наукових виданнях, не вдалося відтворити іншими дослідниками в інших лабораторіях. Пригадаємо, що однією з характеристик наукового знання, хочемо підкреслити, саме наукового знання, є повторюваність результатів іншими дослідниками в інших лабораторіях. Чому ж тоді так відбувається? Що це? Халатна недбалість, через яку у відомі наукові журнали потрапила неперевірена інформація? А може це сталося внаслідок гонитви за грантами, публікаціями в «рейтингових журналах», що входять до популярних наукометричних баз, і саме наявність яких, а не знання, талановитість, досвідченість, педантичність, чесність вченого визначають його рейтинг, змушують публікувати неперевірену інформацію? Чи це відбувається внаслідок фальсифікації результатів задля отримання певних переваг?

Єдина розумна відповідь полягає в тому, що дослідники навмисно «щось не договорюють». На жаль, ситуація, коли дослідники публікують результати власних досліджень у «скороченому вигляді», стала типовою для сучасної науки і була зовсім неприпустимою для вчених XIX століття. Так, на питання Наполеона III, чому він не отримує прибуток зі своїх відкриттів, Луї Пастер відповів, що вважає принизливим для французького вченого отримувати гроші за свої відкриття. А як відомо, Луї Пастер був одним із фундаторів мікробіології, творцем ідеї вакцинації, винахідником вакцин проти сибірської виразки, курячої холери, сказу. Вакцини, які створив Луї Пастер, урятували життя багатьом людям, а тому могли принести своєму винахіднику чималі статки. Першою приватною хімічною лабораторією, в якій проводили дослідження «за гроші», «за винагороду», була лабораторія, відкрита Юстасом Лібігом. Вона була скоріше винятком, ніж правилом.

Висловити припущення, яке потім не знайде підтвердження, або поставити експеримент, результати якого потім не зможуть відтворити інші вчені, було неприпустимим для

вченого того часу, бо могло вартувати йому наукового ім'я і наукової кар'єри. Відомий ізраїльський вчений, філософ, логік і методолог науки Дж. Агассі зазначає, що вимога абсолютної демонстративності в науці «змушувала визнавати вченого «винним у <...> помилці, якій немає прощання» (посилаючись на сера Джона Гершеля), якщо він висловить припущення, яке може виявитися хибним» [5, с. 138–139]. Виникла ситуація, в якій ученому краще було промовчати, ніж висловити хибне припущення або посилатися на результати експерименту, які потім неможливо було б отримати в інших лабораторіях. Такі вимоги перетворювали життя вченого на пекло, але вони існували і їх чітко дотримувалися. Історії науки відомий випадок, коли в 1903 році знаний французький фізик Рене Проспер Блондо повідомив про відкриття нового виду радіаційних промінів, яке було зроблено в його лабораторії. З огляду на визначність П.Р. Блондо як відомого французького вченого, визнаного Науковою Паризькою Академією, теорію було прийнято як аксіому. Факт відкриття не викликав жодного сумніву. Але в інших лабораторіях повторити цей експеримент не вдалося. Через це Рене Проспер Блондо втратив розум.

Іншим яскравим прикладом стала історія двох американських хіміків Мартіна Флейшманна і Стенлі Понса, які «розробили» холодну ядерну реакцію. Але завдяки контрольним дослідженням американського департаменту енергетики була доведена неспроможність цієї теорії. Обидва вчені були виключені з наукових співтовариств і переїхали до Франції.

У 1988 році відомий французький медик-імунолог Жак Бенвеніст опублікував результати власних досліджень щодо розробок молекул води. Висновки були доволі цікавими: вода зберігає сліди речовин, з яким вона контактує. Це дослідження стало першою фундаментальною працею для обґрунтування гомеопатії. Але ціла низка контрольних досліджень не підтвердили теорію. Це вартувало Жану Бенвеністу ім'я і посади. Він помер у безвісті у 2004 році.

Які зміни відбулися в самій науці, що для вчених перестало бути значимим висловити майже бездоказове припущення, втратити контакт із передовою межею науки, не знати про новітні відкриття, не користуватися новітніми технологіями, стало не важливим, якщо раптом тебе стануть вважати «старомодним», не сучасним і ти втрадиш контакт із молодими поколіннями вчених? Всі ці питання бентежили вчених ХХ століття. Які зміни в системі ціннісних орієнтацій вченого відбулися за останні сто років?

По-перше, зміни відбулися в самій науці й у суспільстві. У ХІХ – ХХ століттях розвивалася переважно фундаментальна наука, яка займалася перш за все розробкою цілісної системи знань. А тому серед основних вимог до наукового знання були доведеність, аргументованість, повторюваність, загальнозначимість знання. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на перший план виходять прикладні дослідження, які мають зовсім інші цілі й зовсім інші вимоги до отриманого знання. Як зазначав П.Л. Капіца ще в 1934 році, «у нас постійно плутають чисту науку з прикладною. Це природно і зрозуміло, але водночас є джерелом багатьох помилок. Різниця між прикладною науковою роботою і чистою науковою роботою в методах оцінки. Водночас як будь-яку прикладну роботу можна безпосередньо оцінити за тими чи іншими конкретними результатами, які мають бути зрозумілими навіть не експерту, чисту наукову діяльність оцінити вкрай складно, і ця оцінка доступна більш вузькому колу людей, які спеціально цікавляться цими питаннями» [цит. за 4, с. 7]. Точніше ці зміни не опишеш. У сучасній науці акцент зроблено на прикладних дослідженнях, оскільки вони локалізовані, стосуються вирішення конкретних завдань і в більшості випадків мають практичне застосування, що буде приносити прибуток його авторам чи власникам. А тому перед ученими, які здійснюють прикладні дослідження, стоять інші

вимоги, в них формується інша система цінностей, які молоді вчені переймають, спілкуючись із більш досвідченими колегами. Отже, в утворенні професійно важливих якостей особистості беруть участь не лише сукупність професійних властивостей особистості, а й ті особистісні якості людини, які є важливими для її професійної діяльності.

Часто ми чуємо про необхідність слідувати певним еталонам поведінки в суспільстві або в професійній сфері діяльності. Так, часто йдеться про моральні критерії поведінки працівників внутрішніх органів, про етику лікаря, судді або про етику вченого, вчителя, який повинен бути певним прикладом поведінки для своїх учнів. Але як формується ця поведінка у тих, хто тільки-но прийшов у професію? Так, дійсно, існують певні курси і тренінги, на яких намагаються навчити такий поведінці, але, на переконання переважної більшості, теоретичні засоби мають низку ефективності. Найчастіше «новачок» учиться у своїх більш досвідчених колег, копіюючи їхню поведінку. Реальним стає давно забутий лозунг: роби як я, навчайся майстерності у своїй професії, спілкуючись із майстром, копіюючи ті особливості його поведінки, які свідчать про професіоналізм людини і не суперечать власній системі цінностей і переконань. У даному випадку в процесі формування професійних навичок, умінь, певної поведінки часто відбувається порівняння власних якостей, можливостей молодого спеціаліста з якостями і поведінкою професіонала, якого він вибрав для себе «еталоном» або особистісним зразком.

Так, на думку відомої дослідниці М. Оссовської, особистісний зразок може бути реальною або вигаданою людиною, яка повинна спонукати інших до наслідування своєї поведінки, моральних норм, бути певним взірцем для інших. Особистісним зразком «для індивіду або для групи буде образ людини, який повинен слугувати або фактично є для цього індивіду або цієї групи об'єктом зацікавленості» [6, с. 446]. І.С. Красинська пропонує розширити трактування особистісного зразка, яке було надано М. Оссовською, і додати до нього не лише аналіз моральної, але й світоглядної моделі людини, розуміючи таку модель людини як «певну еталонну для суспільства систему цінностей особистості, ми отримаємо нову абстрактну конструкцію, яку в подальшому будемо називати особистісним зразком досліджуваної культурної епохи» [6, с. 446]. У такому особистісному зразку, на думку авторки, повинні бути сконцентровані цінності, які, з одного боку, повинні бути оптимальними, визнаними суспільством, а з іншого боку, цінності, які свідомо схвалені людиною, такі, що формують її особистість.

Людина, яка належить до певної соціальної групи, є носієм цінностей і норм поведінки, які розповсюджені в цій групі. Але під впливом обставин протягом життя людина може переходити з однієї соціальної групи до іншої. Така соціальна мобільність викликає необхідність змінити звичний ритм життя, дещо змінити систему цінностей, норм і стиля поведінки, прийняти той образ життя, ту систему цінностей, яка притаманна новій соціальній групі. Ці зміни безпосередньо впливають на індивіда, поступово необхідність прилаштуватися до нового життя, можливо, прийняти нову систему цінностей, норм і законів поведінки, які діють у новій соціальній групі, змінює його, робить як-то кажуть, зовсім «іншою людиною». Часто задля полегшення пристосування до нових умов індивід вибирає для себе особистісний зразок з нової соціальної групи як певний орієнтир системи ціннісних орієнтацій і норм поведінки. Наслідуючи, копіюючи поведінку особистісного зразка (якого в деяких соціальних групах називають кумиром), індивід легше пристосовується до нових умов життя.

Інше важливе значення таких особистісних зразків підкреслюють педагоги. Підлітки часто переходять з однієї субкультури до іншої, а це призводить до зміни системи цінностей, поведінки, мети. Часто задля кращої адаптації в новій соціальній групі або

в новій субкультурі вони вибирають для себе такі особистісні зразки – кумирів. А тому, як чітко зазначає В.С. Логінова, «методологічне значення поняття «особистісний зразок» полягає в тому, що воно може бути інструментом у класифікації етичних, педагогічних, виховних та інших систем» [7, с. 66].

На жаль, як зазначають М. Оссовська, В.С. Логінова, І.С. Красницька, проблема особистісних зразків узагалі довгий час не цікавила дослідників, конкретні зразки майже не виокремлювалися, до них зверталися вкрай рідко, хоча В.С. Логінова неодноразово підкреслює значимість особистісного зразка у вихованні особистості. На її думку, значення поняття «особистісний зразок» є важливим, бо саме в цьому понятті містяться «об’єктивні й незалежні від офіційних настанов і наукових розробок параметри, що дозволяють виокремити суб’єктів освіти» [7, с. 66].

Отже, йдеться про спробу створити певний еталон поведінки для процесу виховання, адже особистісний зразок одночасно містить у собі об’єктивні параметри і за його допомогою виокремлюються реальні суб’єкти освіти. Це значно спростить адаптацію індивіду до нових умов, нової соціальної групи або тих змін, які відбуваються в суспільстві. Старий девіз: «роби як я, копіюю мою поведінку, реакцію на ті чи інші події, мою систему цінностей і ціннісних орієнтацій», стає актуальним у сучасному швидкозмінному світі. Але, на превеликий жаль, ми досі не навчилися створювати об’єктивні особистісні зразки як еталони (а точніше, як квазіеталони), які будуть взірцем для особистості, зразком своєї культурно-історичної епохи.

Список використаної літератури

1. Александрова О.Ф. Роль і місце ціннісних орієнтацій у сучасній теорії виховання. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 1 (17). С. 93–98.
2. Шайгородський Ю. Суспільна мораль як система цінностей. *Правові засади захисту особистісних цінностей та суспільної моралі: збірник нормативних актів України / уклад. : Ю.Ж. Шайгородський, К.П. Меркотан*. Київ : Укр. центр політ. менеджменту, 2007. С. 5–20.
3. Бліхар В.С. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: «Юридична»*. 2010. Вип. 2. С. 405–413.
4. Пружинин Б.И. Культурно-историческая эпистемология: концептуальные возможности и методологические перспективы. *Вопросы философии*. 2014. № 12. С. 3–14.
5. Agassi J. *Science and Society*. Boston Studies in the Philosophy of Science. Boston, Dordrent: Reidel, 1981. Vol. 65. P. 104–118.
6. Красинская И.С. О системе ценностей (пост) современного человека *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Социология»*. 2008. Т. 21 (60). № 1. С. 445–450.
7. Логінова В.С. Личностный образец: содержание понятия и место в педагогическом терминологическом аппарате. *Учёные записки. Серия : «Психология. Педагогика»*. 2009. № 3–4 (7–8). С. 64–72.

THE INFLUENCE OF PERSONAL SAMPLES ON THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS OF STUDENT'S PERSONALITY

Vitaliya Gotynyan-Zhuravlyova

Odessa I. I. Mechnikov National University,

Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy,

Department of Cultural Studies,

Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

Any changes in the political, economic, spiritual, cultural spheres affect the formation or change of the value system of the individual. Old ideals are often replaced by new ones, new life principles are established, new values emerge, and new value orientations are formed. Under the influence of reforms in economics, medicine, education, periodic changes in the vector of foreign policy is rethinking a number of important socio-philosophical problems, changing the value system, which is caused by the need to adapt to new living conditions, find answers to new challenges. We often hear about the need to follow certain standards of behavior in society or in the professional sphere. Most often, the “newcomer” learns from their more experienced colleagues, copying their behavior. Learn skills in your profession by communicating with the master, copying the features of his behavior, which testify to the professionalism of man and do not contradict their own system of values and beliefs. In this case, in the process of forming professional skills, abilities, certain behavior, there is often a comparison of the own qualities of the young specialist with the qualities and behavior of the professional he chose for himself “standard” or personal example.

A personal role model can be a real or fictional person who should encourage others to imitate their behavior, moral norms, be a role model for others. A personal role model for an individual or a group will be the image of a person who should serve or is in fact the object of interest for that individual or group. In such a personal model should be concentrated values, which, on the one hand, should be optimal, recognized by society, and on the other hand, the values that are consciously approved by man, such as shaping his personality. This will greatly simplify the adaptation of the individual to new conditions, a new social group or those changes that occur in society. The old motto: do as I do, copy my behavior, reaction to certain events, my system of values and value orientations, is becoming relevant in today's fast-paced world. The article is about an attempt to create a certain standard of behavior for the process of education, because the personal model at the same time contains objective parameters and with its help the real subjects of education are distinguished.

Key words: values, value orientations, changes in behavior, personal pattern, standard of behavior.